

Spéder Zsolt: Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban

Szegénység a rétegződés- és struktúrakutatásban

A szegénység kategóriája a társadalmi hierarchia alsó szintjén elhelyezkedőket határolja körül és jellemzi. A rétegződési modellek pedig éppen a társadalom tagolódását, a társadalmi nagycsoportok elválását, tipizálását, míg a struktúrakutatás a csoportképződés mechanizmusait vizsgálja.

A két klasszikus iskola: a funkcionalizmus és a konfliktuselmélet

- ❖ **Funkcionalizmus:** a társadalmi egyenlőtlenségek azon alapulnak, hogy a társadalomban sokféle, a közösség számára eltérő jelentőségű feladatot kell ellátni, amelynek jutalmazása ennek megfelelően szintén eltérő. A legfontosabb pozíciók olyan magas fokú képzettséget és egyedi készségeket kívánnak meg, amelyekkel csak kevesen rendelkeznek. **A társadalmi egyenlőtlenségeket ez a kettősség: egyrészt a pozíciók eltérő fontossága, másrészt a képességek differenciált kínálata generálja.** A szegénység – az alacsony jövedelem és presztízs – forrásai így azok a pozíciók, amelyek a társadalom számára a legkevésbé fontosak, ill. azok lesznek szegények, akik semmilyen egyedi képességgel és készséggel nem rendelkezvén, csak olyan pozíciók betöltésére alkalmasak, amelyeket bárki el tudna látni.
 - Amíg a képességek és a készségek egyenlőtlenül oszlanak meg, addig fennmaradnak a társadalmi egyenlőtlenségek – a szegénység a modern társadalmak jellemző jegye.
 - Gans tanulmánya → Az „érdemtelen szegénység” sok funkciója pozitív szerepet játszik a társadalom működésének fenntartásában!!!
 - (pl. a szegények elfogyasztják azokat a javakat melyeket más nem fogyasztana el, elvégzik az olyan munkákat amiket más nem végezne el, ők egyes közösségi foglalkozások (rendőrség, oktatás, szociális munka) kliensei, a szegénységtől való félelem javítja a középosztály munkamorálját stb.

- ❖ **Konfliktuselmélet:** pl. Marx és Wright. Szerintük a társadalom osztályokra bomlik, **a tagolódás relációs alapon, a kizsákmányolási viszonyok szerint történik.** A kizsákmányolás a tulajdonon alapul, a modern társadalmakban a szervezési javak - szervezeti hatalom és a készség javak – képzettség is fontos szerepet játszik.

A szegénység a kizsákmányolási viszonyok következménye és kifejezője. A gazdagok jóléte a tulajdon nélküliektől elsajátított forrásokon alapszik. (Wright rétegződés modelljében nem különít el szegényeket, mert a nagyburzsoá osztályon kívül mindenki valamennyire kizsákmányolt, ha kevésbé szigorúan nézzük szegény osztályok: proletár, képzés nélküli alsó vezető, betanított munkás, betanított vezető)

Közös bennük, hogy:

- a szegénységet egyaránt a mélyebb strukturális viszonyok következményének tekintik,
- a gondolatmenet empirikus ellenőrzése során mindkettő kiindulópontja a munkapiaci pozíció és foglalkozás, így a formális munka (a foglalkoztatás) és a tőke világán belül maradnak.

A társadalomszerkezet többdimenziós megközelítései

Geiger: négy dimenzió (ágazat, foglalkoztatás, jövedelem, képzettség)

Lenski: öt fő dimenzió (politikai hatalom, tulajdon, iskolai végzettség, foglalkozás, etnicitás) és három mellék- vagy kiegészítő dimenzió (vallás, nemek, korcsoportok)

Blau: 13 nominális és 9 graduális dimenzió

- a jövedelmi, ill. anyagi helyzet nem kizárólag és nem elsősorban következménye, hanem strukturálója a rétegződés rendszerének

- a többdimenziós megközelítések áttekintették a szegénységkutatásra is, megteremtve a többszörösen hátrányos helyzetet, a **depriváció** (az életkörülmények sok-sok metszetében kimutatható elmaradás a depriváltság kritériuma) kategóriáját – **Townsend, Kolosiék:** Rétegződésmo-dell-vizsgálatok, a depriváltságot az általános rétegződési modell részeként értelmezték.

- 80-as évek Ny-Németországában nyert teret a többdimenziós közelítésmód, „**társadalmi helyzet**” kategóriája – **Hradil**, ő nem akar minden egyént a minden egyes strukturális dimenzióban elhelyezni, így elkerülhető az a csapda, hogy csak a foglalkoztatottakat vizsgálja, bekerülnek az **inaktív pozíciók** pl. munkanélküli, háztartásbeli is. A szegények egy jelentős csoportját azok alkotják, akik nem tudnak pozíciót szerezni a munkaerőpiacon. Hradil szakít tehát azzal a felfogással, hogy a foglalkozás minden egyén számára meghatározó osztály- vagy réteghelyzet-képző motívum.

- A többdimenziós megközelítések többsége tehát explicit módon is foglalkozik a **szegénységgel, mint állapottal, és a társadalmi hierarchiák legalsó pozícióit tekinti szegény, ill. deprivált státusznak.**

A „szegénység kultúrája” – egy milliőképzés

- **Oscar Lewis – a ’szegénységi kultúrája’**, ő Mexikó városi nyomornegyedekben élők élethelyzetéről és életmódjáról írt. Tapasztalatai szerint a szegénység, a hátrányos jövedelmi helyzet nemcsak alacsony életkörülményeket hoz magával, hanem sajátos kultúrát is teremt, az értékek és magatartások olyan rendszerét, amely eltér a középosztályi vagy az általánosan elfogadott kultúrától. Ez a kultúra segíti a túlélésüket, ugyanakkor gátolja is, hogy kilépjének a szegénység státusából, vagyis aki szegénnyé válik, az az is marad, sőt nemcsak ő, de vélhetően leszármazottjai is. (családi szocializáció)
- **A nyolcvanas évek miliőkonceptiói** szerint: a társadalmi nagycsoportok értékek és életmódok jellegzetes komponenseinek segítségével határolhatók körül. (nem iskolázottság és réteghelyzet alapján jósolható viselkedésük, ugyanis az általános jólét körülményei között a fogyasztás, a szabadidő eltöltése, az életmód áthágja az osztály- és réteghatárokat, és önálló milliők kialakulását teszi lehetővé.)

A szegénység és a társadalomszerkezet időbeli értelmezése felé

A rétegződéskutatók főleg a érdeklődése a társadalmi középhelyzetek megértésére irányul. A szélső helyzetek vizsgálata „elitkutatás”-ra és „szegénységkutatás”-ra vált szét.

- **Lewis** – a szegénység és a szegény népesség **rövid és hosszú távú újratermelődése.**
- A „*kétharmados társadalom*” teoretikusai, az „*underclass*” és az „*exclusion*” problémakört tematizáló kutatók a társadalmon belüli különbségek **tartósságát** és egyértelműségét, a „*rizikótársadalom*” és az „*életút*” kutatás” képviselői viszont az egyéni és csoporthelyzetek **átmenetiségét** hangsúlyozzák.

- Mind hivatkoznak arra a társadalmi következményre, miszerint vége az ipari társadalom klasszikus növekedési periódusának, a hagyományos fordí tömegtermelés rendszerét egy új típusú termelés-szervezés, a „**posztfordi**” vagy „**rugalmas specializáció**” hegemóniája váltja fel, aminek következtében nyilvánvalóan módosul a társadalom szerkezete is. -> új típusú társadalom, melyben **az egyének helyzetét elsődlegesen már nem az osztály-, illetve réteg-hovatartozás határozza meg.**

Törésvonalak mentén

A „kétharmados társadalom”

Azt a társadalmi helyzetet jelenti a kétharmados társadalom, amikor **a népesség többsége (kétharmada) a népesség kisebb részét (egyharmadát) formál demokratikus eszközök révén a társadalomból kizárja, relatív jólétét pedig e kisebbség kizárása révén éri el.** – Natter-Riedlperger. Ez konfliktuselméleti megközelítés, de a konfliktusvonalak ebben eltolódnak, a kiindulópontja a munka társadalmának vége (80-as évektől pl. tartós munkanélküliség stb.) ->

Az alapvető törésvonal a **munkával rendelkezők és a munkával nem rendelkezők** (vagy a munkahelyekről kiszoruló) között húzódik. A munkaerőpiacon belül a nők, más etnikumúak, idősek kerülnek hátrányos helyzetekbe.

Így a **társadalom két részre bomlik**: egy jómódú, a fejlett ipari társadalmak adottságait kihasználni tudó többségre (2/3) és az ezen lehetőségekből kiszoruló kisebbségre (1/3).

A két nagy társadalmi test közötti **határ egyértelmű, tartós, sőt mélyülő.**

Habich, Heday, Krause szerint 70-20-10 százalékos társadalom van, kilenc év adatai szerint a népesség egytizede él a tartós szegénység árnyékában.

Hauser szerint „négyötöd-egyötöd” társadalom van

Az „underclass”- diskurzus

- **Underclass-** az 1980-as évektől az USA-ban használják a fogalmat, ebbe a kategóriába sorolják a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat. Az underclassba tartozók minden más osztály alatt helyezkednek el, szegények, iskolázatlanok, ami miatt kiszorulnak a munkaerőpiacról. A szakképzetlenséget nem követelő munkahelyek számának csökkenése és a városi szegregáció vezet az underclass kialakulásáról. Az érintett csoportok normái, életmódja, életvezetése eltér a társadalomban legitimnek tartott magatartástól. (aktív korú férfi jelentkezik e tartós munkahellyel, tartós kapcsolat hiányában fiatalos nő ne szüljön gyereket, az emberi viszonyokban ne legyen legitim az erőszak alkalmazása; Peterson -> lustaság, megbízhatatlanság, korlátlan divatkövetés, fellángoló érzelmek, kábítószer-használat, alkoholizmus)

- Peterson az életmódra helyezi a hangsúlyt, míg Smith kizárólag a formális munkaerőpiachoz köti az underclass definícióját.

- Jencks szerint az underclass félrevezető, ez egyáltalán nem egy homogén csoport, míg Wilson szerint bár vannak különbségek, de mégis beszélhetünk jellegzetes és egységes életmódjukról.

- Sokak szerint feketék és hispánok alkotják az underclass magját, de Jencks szerint az etnikai hovatartozás nem elsődleges.

- Murray az érintettek helytelenek magatartásában, a túlzottan nagyvonalú jóléti programokban és az egyéni magatartásokban keresi

Az underclassba tartozók osztályhelyzetét a strukturális pozíció, a normák és a magatartások együttesen definiálják. Az underclassba tartozók és a társadalom többi csoportja közötti határ állandósul, és egyre átjárhatatlanabbá válik. Ezt a jelenséget, a strukturális folyamatok mellett, az eltérő magatartások és életmódok is erősítik.

- **Exclusion** – francia elnevezés, amit a társadalom mindennapi életviteléből kizáródó halmozottan hátrányos helyzetűek megjelölésére használnak az EU-ban.

Individualizálódás a „kockázati társadalom”-ban

Beck -> „kockázati társadalom” = a modernizáció (technológiai fejlődés, jólét emelkedése, iskolázottság növekedése, globalizáció) révén jön létre (reflexív modernizáció), ezek a folyamatok kikezdi a társadalom alapszerkezetét. Az egyének felszabadulnak a korábbi kötöttségek alól.-> **individualizáció**

1. változatlan vagy nagyobb a rétegek közötti határ
2. szakadoznak a rétegek közötti határok (életmód, életstílus, jövedelem felhasználás)
3. új, nem osztály és réteg specifikus törésvonalak alakultak ki nemi, generációs, etnikai hovatartozás szerint
4. labilissá, szituációfüggővé váltak az egyenlőtlenségi helyzetek (pl. a nyolcvanas években gyakran a képzetek is munkanélküliek lettek)

„**Új szegénység**”: Beck a munkanélküliséget tekinti a szegénység egyik legjellemzőbb előidézőjének. Megváltozott a munkanélküliek összetétele a nyolcvanas évektől, nagyon sokan csak rövid ideig de megtapasztalják a munkanélküliséget, emelkedik a munkanélküliek aránya, már a korábban biztos foglalkozásnak tűnő munkát végzők is munkanélkülivé válnak gyakran, a munkanélküliség elvesztette azt a korábbi jellegzetességét, hogy társadalmi csoporthoz kötődik. A szegénység tartós állapotból, „osztályhelyzetből” életpálya-specifikus tapasztalattá lesz. (Sokan kritizálták, pl. Hondrich és Geißler)

Beck társadalomelméletének középpontjában tehát az instabilitás, a változékonyság áll.

A struktúra- és rétegződéskutatás eredményei és következtetései inkább a szerkezetes stabilitását sejtetik.

Státusváltások: egyén és család

Rowentree szerint egy ember élete során többször is szegénnyé válhat, vagyis az általa konkrétan vizsgált munkások életének vannak szűkös és szegényes és jómódúbb periódusai, amelyek az életkor előrehaladtával szinte törvényszerűen váltják egymást. A hátrányos és relatíve előnyös helyzetek váltakozását a keresőképeség és a fogyasztási szükségletek eltérő alakulása magyarázza.- > **a szegénység családciklus függő**

A családciklus mintázatai

Hill és Rodgers -> családi életciklusok, **családfejlődés elmélete**, minden család ugyanazt a pályát futja be <-> a családfejlődés elméletének kritikája, példák gyermektelenség, válás, többgenerációs család, saját családot nem alapító szüleikkel élő felnőtt gyermekek stb.

- Az 1990-es években végbement változások miatt egyre kevesebb család járja be a családfejlődés minden fázisát.
- Az egyének életük folyamán állandóan változó családi kontextusban élnek. Az eltérő családi kontextusokban állandóan változnak a jövedelmi források (keresők és

jövedelmek) és a fogyasztási szükségletek, valamint ezek szerkezete. Az egyes fázisok közötti átmenetek tehát plasztikus szegénységi kockázatokkal járnak együtt.

Az „életút szociológiája”

Az életút szociológiájának művelői az egyént, a születésétől a haláláig húzódó egyéni életutat állítják vizsgálódásuk középpontjába. Úgy vélik, hogy a modernizáció formálta fejlett ipari társadalmakban az egyén strukturális (objektív) helyzetét és (szubjektív) orientációit már nem az osztályok és a rétegek generálják, hanem az intézményesített életút. Az életút elsősorban a foglalkoztatási rendszer, másodsorban pedig a jóléti állam révén érvényesül nemenként eltérő módon.

Kohli koncepciója alapján a 20. század végi fejlett ipari társadalomban – a német jóléti rendszerben – a következő nem specifikus életút-tagolódás jellemző:

Férfiak: képzés → (munkanélküliség, az első munkahely keresése) → foglalkoztatás → korengedményes nyugdíjazás/átmeneti foglalkoztatás) → nyugdíjas lét

Nők: képzés → (munkanélküliség, az első munkahely keresése) → foglalkoztatás → anyaság → foglalkoztatás/háztartásbeli státus → (átmenet a nyugdíjhoz) → nyugdíjas lét

„A folytonosságot már nem az biztosítja, hogy stabilan tartozunk valahová, hanem az állandó megújulásra kész hozzáállás az életút mozzanataihoz és céljaihoz”

Brémai szociálpolitikai kutatások: nem csak várható, de váratlan, kiszámíthatatlan, előre nem tervezett státusváltások is bekövetkezhetnek. A nagy és kis szakadások/váltások az egyenlőtlenségi pozíciók időbeli hullámzását idézik elő.

- Az egyéni életút és a családi életpálya is több szakaszra bomlik. Más oldalról, az egyén élete során többféle státuszt tapasztal meg, életét többféle családszerkezetben éli le.
- A státuszok és családtípusok közötti váltások többsége előre látható, törvényszerű, vannak ugyanakkor váratlan, atipikus változások is.
- A szegénység kifejezetten családi szintű kategória, és a családi aktivitási profilok módosítják a szegénység egyéni tényezőit, így végső soron a szegénység kockázatát.

Átmenet – egyenlőtlenségek – szegénység

Az 1990-es évek elejére számtalan új jelenség mutatkozik, illetve erre reagáló intézmény és szabályrendszer jön létre. (**munkanélküliség, privatizáció, segélyezés stb.**) Az egyenlőtlenségek növekednek.

- A szociológia képviselői (Kemény, Ferge) a munkanélküliség társadalmi bázisára, annak összetételére mutatnak rá: a piacgazdaság olyan munkakínálattal kénytelen szembenézni (alacsony képzettség, elmaradt ágazatokhoz kötődő munkatapasztalat, mesterséges túlfoglalkoztatás, tanulatlan fiatalok), amely nem igazán hasznosítható az új feltételek mellett, és amelynek képviselőit átképezni is igen nehéz. Nyilvánvaló volt az is, hogy a privatizációval, vállalat alapítással, vállalatszétbontással létrejövő új strukturális pozíciók birtokosai (tulajdonosok, menedzserek, technokraták) felfelé nyitják majd az esélyegyenlőségi ollót.
- Az **egyenlőtlenségek fokozódásának** lényeges társadalmi kontextusa a gazdasági recesszió, pontosabban a „transzformációs recesszió”. A rendszerek közötti változás ugyanis a gazdaság teljesítményének csökkenése mellett megy végbe. Olyan

körülmények között változtak meg az elosztás elvei, kaptak nagyobb, illetve kisebb tortaszéletet az egyes szereplők, amikor maga a torta kisebb lett, azaz csökkentek az elosztható jövedelmek.

- A rendszerváltás évtizede a szegénység és a szűkösség időszakaként csapódott le a köztudatban. A szegénység nem csak gazdasági, társadalomszerkezeti okok miatt került a köztudatba, legalább ennyire lényeges, hogy a **politikai nyilvánosság** szabadabbá vált, addig nem is beszéltek a szegénységről, tagadták a létét is. Ennek tudható be, hogy sokak számára a szegénység – a munkanélküliséghez hasonlóan – az átalakulás következményének tűnt.